

نقش هویت دینی و ملی در تقویت تاب‌آوری اجتماعی

محمدکاظم کریمی*

اشاره

کوشش‌های مجدانه یک ملت در پاسداشت و درونی‌کردن ارزش‌ها و دستاوردهای معنوی و سرزمینی خود، در قالب هویت دینی و ملی تبلور می‌یابد و بهره‌گیری از ظرفیت آن در مقابله با فشارها و بحران‌های بیرونی برای همه عصرها و نسل‌ها اهمیت اساسی دارد. این نوشتار کوشیده است نقش و تأثیر هویت دینی و ملی بر تاب‌آوری اجتماعی را از طریق توصیف و تحلیل داده‌های معتبر و با بهره‌گیری از ظرفیت اسناد و منابع مکتوب بررسی و واکاوی کند. بر این اساس، با تحلیل ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی و دینی، چگونگی نقش‌آفرینی آنها بر تاب‌آوری اجتماعی به کمک محورهایی چون «ایجاد انسجام و همبستگی اجتماعی»، «معنابخشی به رنج و عبور از بحران»، «نظام حکمرانی و اعتماد عمومی»، «ترویج فرهنگ ایثار و فداکاری» و «کنشگری عدالت‌ورزانه» توصیف و تبیین شده است.

مقدمه

پیوند میان «هویت» و «تاب‌آوری اجتماعی» از مباحث پراهمیت در قلمرو دانش‌هایی چون جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و روان‌شناسی اجتماعی است. هویت^۱ در واقع مجموعه‌ای از معانی است که یک فرد یا گروه در پاسخ به پرسش‌هایی چون «من کیستم؟»، «ما چه کسانی هستیم؟»، «به چه چیزی تعلق داریم؟»، «چه ارزش‌ها و معیارهایی برایمان مهم است؟» و «ما چه تفاوت و تمایزی از دیگران داریم؟» بیان می‌کنند و جهت‌دهنده تمامی رفتار و کنش‌های انسانی است. چنان‌که آشکار است هویت در دو سطح فردی و جمعی تبلور می‌یابد؛ هویت

* دانش‌آموخته حوزه علمیه و دکترای جامعه‌شناسی سیاسی: mkkarimi_48@yahoo.com

1. Identity.

فردی شامل برداشت شخص از خودش است و هویت جمعی تعریف و برداشت یک گروه از خود است. هویت جمعی خود شامل انواعی چون هویت ملی (تاریخ مشترک، سرزمین، زبان/فرهنگ، اسطوره‌ها و روایت‌های تاریخی، حس تعلق به دولت - ملت)، هویت دینی (باورها و مناسک، ارزش‌های اخلاقی، جهان‌بینی، شبکه‌های دینی/اجتماعی (مسجد، کلیسا، هیئت، انجمن‌ها)، هویت قومی/زبانی (قومیت، سنت‌ها، زبان، آیین‌های فرهنگی)، هویت حرفه‌ای (هویت دانشگاهی، پزشکی، کارگری و...) و هویت جنسیتی/سنی است. مهم‌ترین کارکردهای هویت در زندگی انسان امروز را می‌توان «ایجاد انسجام روانی و اجتماعی»، «جهت‌دهی به کنش‌ها و رفتارها» و «ایجاد حس تعلق و همبستگی» برشمرد.

تاب‌آوری^۱ نیز به معنای توانایی یک فرد، گروه یا جامعه برای جذب و دریافت فشارهای اجتماعی، محیطی و طبیعی و سازگاری و مدیریت آنهاست؛ از این‌رو تاب‌آوری می‌تواند در سه سطح فردی (توانایی فرد در تنظیم هیجان، حفظ امید، عمل کردن مؤثر)، خانوادگی (وجود حمایت واقعی در خانواده و اطرافیان) و اجتماعی (ظرفیت جمعی برای سازماندهی، حمایت، قانون‌مندی، مشارکت و بازسازی) اتفاق افتد. بر همین اساس، تاب‌آوری اجتماعی^۲ که ناظر به سطح جامعه و شبکه‌های درون آن است، به معنای توانایی جامعه برای مدیریت بحران‌ها و بازگشت به شرایط تعادل و نیز ارتقای وضعیت پس از بحران است. به بیان دیگر، جامعه تا چه حد می‌تواند بحران را تحمل کند، آسیب‌ها را مدیریت کند و با کمترین فرسایش دوباره سازمان یابد.

نمونه‌هایی از مؤلفه‌های اجتماعی تاب‌آوری را می‌توان در همبستگی و اعتماد عمومی، کیفیت شبکه‌های حمایتی (خانواده، محله، نهادهای مدنی، دین/گروه‌های اجتماعی)، حکمرانی و توان مدیریت بحران، کاهش نابرابری و آسیب‌پذیری گروه‌های خاص ردیابی کرد. با این توضیح، هویت ملی و دینی از عناصری هستند که در تقویت تاب‌آوری اجتماعی نقش بسزایی دارند. دین توانایی جمع کردن قشرهای مختلف را تحت عنوان هویت دینی دارد. هویت دینی که ریشه در فطرت آدمی دارد، می‌تواند با رشد و تعالی آن پیامدهای مثبتی در حوزه‌های فردی و اجتماعی داشته باشد؛ از جمله آنها احساس تعهد و مسئولیت درقبال ارزش‌ها و باورها، هدفمندی و جهت‌دهی فرد و جامعه است که این امر بازخوردهای مثبت و

---

1. Resilience.

2. Resilience Social.

اثر بخشی را در عرصه‌های مختلف فردی و اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی نمود می‌بخشد.

با وجود تفاوت مفهومی که این دو دارند، در آموزه‌های اسلامی مکمل و مقوم یکدیگر آمده‌اند؛ چنان‌که در حدیث مشهور نبوی آمده است: «حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ»^۱ دوست داشتن وطن از ایمان است». بنابراین بین هویت دینی و هویت ملی تفاوت و فاصله معناداری وجود ندارد و این دو می‌توانند به تقویت و پایداری یکدیگر کمک کنند. افزون بر این، علاقه به وطن علاقه‌ای طبیعی است که از روح حق‌شناسی سرچشمه می‌گیرد و حق‌شناسی از نشانه‌های ایمان است.^۲

بر این اساس، سنت دینی می‌تواند منبعی برای استخراج اصول و قواعدی باشد که در صورت به‌کارگیری صحیح، به ارتقای قدرت ملی و تقویت زیرساخت‌های تاب‌آوری اجتماعی کمک می‌کند. از این منظر، میراث روایی و تعالیم دینی نه تنها دارای کارکردهای معنوی و فردی، بلکه واجد ظرفیت‌های مهمی برای سامان‌دهی روابط اجتماعی و تقویت انسجام در جامعه هستند.

هر یک از هویت ملی و دینی از جنبه‌های مختلف می‌توانند به تاب‌آوری جامعه در برابر فشارهای درونی و بیرونی مدد رسانند و در این نوشتار به گوشه‌هایی از آن پرداخته می‌شود.

۱. ایجاد انسجام و همبستگی اجتماعی

احساس تعلق به یک سرزمین، تاریخ و سرنوشت مشترک، مرزهای «ما» و «دیگران» را در برابر بحران‌ها تعریف می‌کند و هویت ملی مردمان یک کشور را تشکیل می‌دهد. این هویت سبب می‌شود افراد در زمان سختی‌ها مانند جنگ، بحران‌های اقتصادی یا بلایای طبیعی خود را عضوی از یک خانواده بزرگ‌تر بدانند و به جای فردگرایی، به سمت کنش‌های جمعی و یاری‌رسانی حرکت کنند.

۱. حسین بن علی ابوالفتح رازی، روض الجنان، ج ۱۷، ص ۲۹۹.

۲. ناصر مکارم شیرازی، پیام امام امیرالمؤمنین، ج ۱۵، ص ۵۰۹ - ۵۱۰؛ گفتنی است آیت‌الله مکارم شیرازی درباره اعتبار این حدیث تردید روا داشته‌اند، اما معتقد است در روایات دیگری، تعبیری مشابه این جمله از امام علی علیه السلام آمده است که مضمون آن را تأیید می‌کند؛ مانند حدیث «عُزَّتِ الْبُلْدَانُ بِحُبِّ الْأَوْطَانِ: شهرها با حب وطن آباد می‌شوند (حسن بن علی ابن‌شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۲۰۷) و «مِنْ كَرَمِ الْمَرْءِ بُكَاءُ عَلَيَّ مَا مَضَى مِنْ زَمَانِهِ وَ حَيَاتِهِ إِلَى أَوْطَانِهِ: از نشانه‌های شخصیت انسان گریه برای عمر از دست‌رفته و علاقه‌مندی به وطنش است (محمد بن علی کراجکی، کنز الفوائد، ج ۱، ص ۹۴).

در آموزه‌های دینی نیز بر مفاهیمی چون «برادری»، «نوع‌دوستی» و «مسئولیت‌پذیری در برابر هم‌نوع» تأکید شده است. این ارزش‌ها شبکه حمایتی قدرتمندی ایجاد می‌کنند که در زمان بحران، مقاومت افراد را در برابر فشارهای بیرونی دوچندان می‌کند. بر همین اساس خداوند در قرآن کریم مؤمنان را برادران یکدیگر توصیف می‌کند که هریک از آنان باید برای اصلاح ذات‌البین و رفع کدورت‌ها مبادرت ورزند: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخْوِيكُمْ»^۱ مؤمنان با هم برادرند؛ [هنگام نزاع و اختلاف] میان برادرانتان صلح و آشتی برقرار کنید». همچنین اسلام از همه انسان‌ها می‌خواهد که یکدیگر را به چشم هم‌نوع بنگرند و در برابر انسان‌های دیگر احساس نزدیکی و دوستی کنند؛ به همین دلیل خداوند در سوره «انسان» رفتار نوع‌دوستانه اهل بیت عليهم‌السلام را می‌ستاید و درباره آنان می‌فرماید: «وَيُطْعَمُونَ الصَّغَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا»^۲ و به پاس دوستی خدا، به فقیر و یتیم و اسیر طعام می‌دهند».

افزون بر این، پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم رابطه مؤمنان با یکدیگر را بر پایه مهربانی و مسئولیت‌پذیری در برابر یکدیگر توصیف کرده است و می‌فرماید: «مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادُّهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ؛ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى سَائِرَ الْجَسَدِ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَى»^۳ مؤمنان در دوستی و عطوفت و مهرورزی چونان یک پیکرند که هرگاه عضوی از آن به درد آید، دیگر اعضا را بی‌خوابی و تب فراگیرد».

بنی آدم اعضای یک پیکرند
که در آفرینش ز یک گوهرند
چو عضوی به درد آورد روزگار
دگر عضوها را نماند قرار^۴

۲. معنابخشی به رنج و عبور از بحران

زندگی انسانی در همه دوران‌ها و سرزمین‌ها با انواع سختی، رنج و مشکل عجین بوده است؛ اما اینکه انسان‌ها در مواجهه با این سختی‌ها و مشکلات چگونه برخورد کنند، به عوامل گوناگونی ارتباط دارد. گاه برخی از افراد در مواجهه با سختی در کسری از ثانیه روحیه خود را از دست می‌دهند و بدون هیچ تلاشی برای جبران آنها، به آسانی تسلیم می‌شوند؛ در مقابل، کسانی هم

۱. حجرات: ۱۰.

۲. انسان: ۸.

۳. محمد محمدی‌ری‌شهری، منتخب میزان الحکمة، ج ۱، ص ۱۱۰، ح ۶۴۱.

۴. مصلح‌الدین سعدی، گلستان، باب اول: در سیرت پادشاهان.

شخصیت و توان خود را بزرگ‌تر از آن می‌دانند که در برابر مشکلات و رنج‌ها قامت خم کنند و برای عبور از شرایط سخت و برطرف کردن مشکلات تلاش می‌کنند. هویت دینی و ملی از عواملی است که انسان‌ها را در عبور از بحران‌ها، سختی‌ها و رنج‌ها حمایت می‌کند. هویت دینی ابزارهای قدرتمندی در اختیار قرار می‌دهد که افراد می‌توانند برای تفسیر و تحمل رنج و درد از آنها بهره‌گیرند. مفهوم صبر، آزمایش الهی، پاداش اخروی و مانند آن از این قبیل‌اند. ایمان راسخ به این مفاهیم و بهره‌گیری از قدرت معنوی آنها سبب می‌شود افراد در مواجهه با کمبودها، سختی‌ها و مصیبت‌ها با فروپاشی روانی مواجه نشوند و معنایی فراتر از رنج فعلی بیابند.

قرآن کریم می‌فرماید: «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ»^۱ بی‌تردید شما را به چیزی اندک از ترس و گرسنگی و کاهش بخشی از اموال و کسان و محصولات [نباتی یا ثمرات باغ زندگی از زن و فرزند] آزمایش می‌کنیم و صبرپیشگان را بشارت ده؛ آنان که چون بلا و آسیبی به آنان رسد، گویند ما از خداایم و به یقین به سوی او باز می‌گردیم».

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ مَنْزِلَةً لَا يَبْلُغُهَا عَبْدٌ إِلَّا بِالْإِيتَاءِ فِي جَسَدِهِ»^۲ در بهشت مقام و منزلتی وجود دارد که هیچ بنده‌ای به آن نرسد، مگر به درد و بیماری‌ای که در بدنش حادث شود». آن حضرت در نقل دیگری فرموده است: «يَا عَبْدَ اللَّهِ لَوْ يَعْلَمُ الْمُؤْمِنُ مَا لَهُ مِنَ الْأَجْرِ فِي الْمَصَائِبِ لَتَمَنَّى أَنَّهُ قُرْضٌ بِالْمَقَارِيضِ»^۳ ای عبدالله، اگر مؤمن می‌دانست که پاداش مصایب و گرفتاری‌هایش چه اندازه است، آرزو می‌کرد با قیچی تکه‌تکه شود».

بر همین اساس، هویت ملی نیز با پیوند سختی‌های امروز به آرمان‌های بزرگ‌تر مانند حفظ استقلال یا پیشرفت کشور، به تلاش‌های جمعی معنا می‌بخشد و تحمل سختی‌ها را در مسیر یک هدف ملی ممکن می‌کند. فردوسی نیز با بیان حماسی خود، جان‌دادن در مسیر دفاع از میهن و کوتاه‌کردن دست دشمن از طمع‌ورزی به خاک کشور را می‌ستاید و به زیبایی سروده است:

چو ایران نباشد تن من مباد
در این بوم و بر جمله یک تن مباد
اگر سر به سر تن به کشتن دهیم
از آن به که کشور به دشمن دهیم^۴

۱. بقره: ۱۵۵-۱۵۶.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۲۵.

۳. همان، ص ۲۵۵.

۴. ابوالقاسم فردوسی، شاهنامه.

رهبر شهید انقلاب نیز در این باره فرموده است:

امتحان بدین معنا نیست که یک آزمایش است تا خدا ما را بشناسد یا یک آزمایش است که ما خودمان را بشناسیم - هیچ کدام از اینها نیست - بلکه امتحان، عبور از یک مرحله و مواجه شدن با یک بار سنگین است. خدای متعال، امتحانها را بر سر راه افراد و ملت‌ها قرار می‌دهد تا این ملت‌ها این بارها را بردارند، از این گردنه‌ها عبور کنند و به این وسیله، به مقامات عالی برسند و در جایگاه شایسته و مناسب خود قرار بگیرند. به حوادث، با این دید نگاه کنید.^۱

۳. نظام حکمرانی و اعتماد عمومی

وقتی سیاست‌گذاری‌ها بر پایه هویت ملی و ارزش‌های دینی باشد، اعتماد میان حکومت و مردم افزایش می‌یابد. اگر مردم احساس کنند تصمیم‌های حاکمیتی با باورهای عمیق و هویت آنان همسو است، در زمان‌های سخت مانند تحریم یا بحران‌های سیاسی و اجتماعی همراهی بیشتری می‌کنند. این میزان از اعتماد اصلی‌ترین مؤلفه تاب‌آوری اجتماعی در سطح کلان است.

امیرالمؤمنین علی علیه السلام در تفسیر رعایت نکردن حقوق بندگان و ستم بر آنان می‌فرماید:

وَاللَّهِ لَأَنَّ أَبَيْتَ عَلَى حَسَبِكَ السَّعْدَانَ مُسَهَّدًا أَوْ أُجْرَفِي الْأَغْلَالَ مُصَفَّدًا، أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَلْقَى اللَّهَ وَرَسُولَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ظَالِمًا لِبَعْضِ الْعِبَادِ وَغَاصِبًا لِشَيْءٍ مِنَ الْحَطَامِ؛ وَ كَيْفَ أَظْلِمُ أَحَدًا لَتَنْفِيسِ يَسْرِعَ إِلَى الْبَلَى قُفُولُهَا وَ يَطْوُلُ فِي الثَّرَى حُلُولُهَا؟^۲ به خدا سوگند، اگر شب را تا بامداد بر بستری از خار سخت بیدار بمانم یا مرا به زنجیر بسته بر روی زمین بکشانند، برایم دوست‌داشتنی‌تر از آن است که در روز قیامت به دیدار خدا و پیامبرش روم، درحالی‌که به بعضی از بندگان ستمی کرده یا پیشیزی از مال مردم را به غصب گرفته باشم. چگونه بر کسی ستم روا دارم، به دلیل نفسی که پیوسته روی در فنا دارد و ماندنش زیر خاک طولانی خواهد بود؟

۴. ترویج فرهنگ ایثار و فداکاری

هویت ملی و هویت دینی ظرفیت بالایی برای ایجاد و تقویت فرهنگ ایثار دارند. ایثار از فضایل

۱. بیانات در دیدار با خانواده‌های شهدای هفتم تیر و مکه مکرمه، ۱۳۶۹/۴/۶.

۲. شریف رضی، نهج البلاغه، خطبه ۲۲۴.

اخلاقی و به معنای برگزیدن و مقدم‌داشتن دیگران بر خویش‌اش است.^۱ قرآن کریم در تمجید از مسلمانان انصار ساکن مدینه به دلیل ایثار در حق برادران مهاجر خود می‌فرماید: «وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْحَ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»^۲ دیگران را بر خویش ترجیح می‌دهند، هرچند خود بدان نیازمند باشند و آنان که از خست نفس خود در امان باشند، رستگارند».

شیخ طوسی معتقد است این آیه درباره انصار نازل شده است؛ زیرا آنان وارد مدینه شده بودند، پیش از آنکه مهاجران وارد شوند و می‌گویند هر کسی قبل از هجرت رسول خدا ﷺ به مدینه وارد شده باشد، از انصار است.^۳ همچنین شیخ طوسی در امالی نقل می‌کند مردی نزد رسول خدا ﷺ آمد و از شدت گرسنگی می‌نالید. پیامبر کسی را به خانه همسران خود فرستاد که برای آن مرد طعامی فرستند. در خانه همسران رسول خدا ﷺ جز آب آشامیدنی چیزی یافت نشد. سپس پیامبر به اصحاب فرمود: کیست که این مرد گرسنه را سیر کند؟ علی عليه السلام برخاست و گفت: من این گرسنه را سیر خواهم کرد. سپس به خانه فاطمه آمد و گفت: آیا نزد تو طعامی پیدا می‌شود؟ فاطمه گفت: جز غذای یکی از دختران کوچک من چیز دیگری یافت نمی‌شود. علی از فاطمه خواست که غذای دختر خود را به شخص گرسنه بدهد و نیز گفت: به هر ترتیبی باشد، دختر را بخواباند و چراغ را خاموش کند. چنین کردند و مرد گرسنه را سیر کردند و خودشان نیز آن شب را در گرسنگی به سر بردند. هنگام صبح پیامبر از رفتار علی و فاطمه باخبر شد و این آیه برای آنان نازل شد.^۴

هرگاه فرد برای میهن یا آرمان‌های اعتقادی خویش ارزش قائل باشد، در زمان بحران، گذشتن از منافع فردی برای منافع جمعی تبدیل به یک افتخار و فضیلت اخلاقی می‌شود. تعمیق و گسترش چنین روحیه‌ای، ستون فقرات تاب‌آوری در شرایط اضطراری است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «ثروتمندی که سخی باشد، اجر و پاداش او مانند اجر و پاداش ابراهیم خلیل‌الله است و فقیری که صبر کند، اجر او مانند اجر ایوب پیامبر است».^۵

۱. علی اکبر دهخدا، لغت‌نامه، ج ۸، واژه ایثار.

۲. حشر: ۹.

۳. محمد بن حسن طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۹، ص ۵۶۵.

۴. محمد بن حسن طوسی، الامالی، ج ۱، ص ۴۰۱، ش ۲۷۸.

۵. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۱، کتاب الایمان و الکفر، حدیث ۵.

۵. کنشگری عدالت‌ورزانه

سیر اجمالی در آیات و روایات اهل بیت علیهم‌السلام نشان می‌دهد که سنت دینی می‌تواند منبعی ارجمند برای استخراج اصولی باشد که به تقویت عدالت اجتماعی، حفظ کرامت انسانی و افزایش انسجام و تاب‌آوری در جامعه کمک کنند. درحقیقت، سنت آل‌الله چشمه جوشانی است که اگر در رگ‌های تشنه جامعه اسلامی امروز جاری شود، انسجام آن را دوچندان می‌کند و گام‌ها را برای پذیرش مسئولیت ملی و اسلامی استوار می‌سازد.

در روایتی از امام رضا علیه‌السلام به ماجرای اشاره می‌شود که در آن امام از جداسازی سفره غلامان و سیاه‌چهرگان جلوگیری می‌کنند و معیار برتری انسان‌ها را نه ویژگی‌های انتصابی، بلکه اعمال و رفتار آنان معرفی می‌کنند.

عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ بَلخَ: كُنْتُ مَعَ الرَّضَا علیه‌السلام فِي سَفَرِهِ إِلَى خُرَاسَانَ، فَدَعَا يَوْمًا بِمَائِدَةٍ لَهُ، فَجَمَعَ عَلَيْهَا مَوَالِيَهُ مِنَ السُّودَانِ وَغَيْرِهِمْ، فَقُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، لَوْ عَزَلْتَ لَهُؤُلَاءِ مَائِدَةً، فَقَالَ: مَهْ! إِنَّ الرَّبَّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَاحِدٌ وَالْأُمَّمُ وَاحِدَةٌ وَالْأَبَّ وَاحِدٌ وَالْجَزَاءُ بِالْأَعْمَالِ: ^۱ مردی از دیار بلخ روایت می‌کند که در سفر امام رضا علیه‌السلام به خراسان، هم‌رکاب و همراه ایشان بودم. روزی بساط سفره‌اش را گسترده و همه خادمان سیاه‌پوست و دیگران را دوشادوش هم بی‌هیچ خط‌ومرزی گرد آن خواند. تاب نیاوردم و گفتم: جانم فدایت، کاش سفره اینان را از خود جدا می‌کردی. امام نگاهی کرد و فرمود: بس کن؛ پروردگار ما یکی است، مادر ما یکی است و پدر ما نیز یکی است و عیار و پاداش هر انسان، تنها به قدر تلاش و عمل اوست، نه هیچ چیز دیگر.

آنچه در رفتار و گفتار امام علیه‌السلام در اینجا الهام‌بخش است؛ ایشان در کنار توجه به کرامت انسانی و تقویت وحدت انسانی و احساس همبستگی و برابری، بر نفی هرگونه گسل هویتی مبتنی بر انتساب‌های نژادی، قومی یا طبقاتی تأکید می‌کنند. اگر در جوامع مختلف همیشه «سفره» خط‌کش طبقه‌بندی اجتماعی بوده است، امام این خط‌کش را کنار می‌نهد و خط تازه‌ای وضع کرد که همان خط انسانیت است؛ خطی که به انسان‌ها هویت می‌بخشد و امکان دیده‌شدن را برایشان فراهم می‌آورد و بدین‌سان در پرتو وحدت سرشت انسانی، تاب‌آوری و انسجام یک ملت آغاز می‌شود.

انسجام و تاب‌آوری نه یک تصادف، که تنها در بستر یک هویت یکپارچه می‌روید. تا زمانی

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۸، ص ۲۹۶.

که آدم‌ها را در قفس تاریک طبقه‌بندی‌ها حبس کنیم و آنها را در برابر هم قرار دهیم، تپش قلب این جامعه موزون نخواهد شد. به این سبب امام علی علیه السلام در دوره خلافت، بیش از هر زمان دیگر زاهدانه زندگی می‌کرد و می‌فرمود: «خداوند بر پیشوایان دادگر واجب کرده است که زندگی خود را با طبقه ضعیف و کم‌درآمد تطبیق دهند که رنج فقر، مستمندان را ناراحت نکند»^۱.

کتاب‌نامه

قرآن کریم

۱. ابن‌شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیه و آله، تحقیق و تصحیح: علی‌اکبر غفاری، چ ۲، قم: دفتر نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۴ ق.
۲. ابوالفتح رازی، حسین بن علی، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، تحقیق: محمدجعفر یاحقی و محمد مهدی ناصح، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۴۰۸ ق.
۳. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۹ ش.
۴. شریف رضی، محمد بن حسین، نهج‌البلاغه، تدوین: صبوحی صالح، بیروت: دارالهجره، ۱۳۹۵ ق.
۵. طوسی، محمد بن حسن، الامالی، قم: دارالثقافة، ۱۴۱۴ ق.
۶. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: داراحیاء التراث العربی، [بی‌تا].
۷. کراجکی، محمد بن علی، کنز الفوائد، قم: دارالذخائر، ۱۴۱۰ ق.
۸. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: الاسلامیه، [بی‌تا].
۹. مکارم شیرازی، ناصر، پیام امام امیرالمؤمنین علیه السلام، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶ ش.

---

۱. شریف رضی، نهج‌البلاغه، خطبه ۲۰۹.